

Oordeel zelf

Van Coen Simon verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

Waarom we onszelf zoeken maar niet vinden
Zo begint iedere ziener
En toen wisten we alles
Wachten op geluk
Het huishouden van onze verlangens
Filosoferen is makkelijker als je denkt

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Coen Simon

Oordeel zelf

Waarom niemand hetzelfde wil
en iedereen hetzelfde doet

Ambo|Anthos
Amsterdam

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek
een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

ISBN 978 90 263 3785 7

© 2017 Coen Simon

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © 30/03/93, 1993 (acrylic on canvas and wood),

Crook, PJ / Private Collection / Bridgeman Images

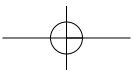
Fotografie binnenwerk © Kim Nuijen

Foto auteur © Io Cooman

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor mijn ouders

‘Ik koester de hoop dat de standpunten van anderen mij een onpartijdige kijk op mijn eigen oordelen geven en dat ik daardoor tot een derde standpunt kom, dat beter is dan mijn vorige inzicht.’

Immanuel Kant in een brief aan Marcus Herz, 7 juni 1771

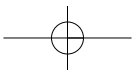
‘Het kritische denken richt zich niet alleen op doctrines en concepten die we van anderen overnemen of op vooroordelen en gewoonten die we van anderen meekrijgen. Pas als we aan ons eigen denken kritische normen stellen, leren we de kunst van het kritische denken.

En deze kunst kunnen we onszelf niet eigen maken zonder in de openbaarheid te treden, zonder de toetsing die ontstaat door het contact met het gedachtegoed van anderen.’

Hannah Arendt, 1982

‘Er zijn geen middelen meer om vast te stellen of een bepaalde opmerking ironisch bedoeld was of niet, omdat wij in onze pluralistische samenleving geen enkele mening op voorhand als “niet-serieus” kunnen classificeren. Zo geeft men er de voorkeur aan om ook bij een overduidelijk absurde opmerking serieus te blijven om de spreker niet te beledigen, mocht de ander het wel degelijk hebben gemeend. Pas als de spreker verzekert dat zijn opmerking ironisch bedoeld was, begint men te lachen – deze keer om de spreker niet voor de tweede keer te beledigen door een ernstige gezichtsuitdrukking.’

Boris Groys, *Logica van de verzameling*, 2013

Inhoud

VOORAF 11

Oordeel zelf

Waarom niemand hetzelfde wil en iedereen hetzelfde doet

1 Heel gewoon 23

Waarom we bang zijn voor verwarde mannen

2 Even googelen 31

Waarom we het geheugen toch nog gebruiken

3 Geen commentaar 41

Waarom de journalist er ook te veel bovenop kan zitten

4 Luister! 49

Waarom gehoorzaamheid zelfstandig maakt

5 Wat vind je er zelf van? 55

Waarom we slimmer worden van kunst en dommer van amusement

- 6 Dat zeggen ze tenminste 63
Waarom onbegrip ook een vorm van begrip is
- 7 Dat heb ik ergens gelezen 71
Waarom we oordelen zonder te weten waarover we het hebben
- 8 Zeg dat dan! 83
Waarom niet alles helder gezegd kan worden
- 9 Schaam je 95
Waarom niets zonder schroom gaat
- 10 Maar wat denk je echt? 103
Waarom we zo slecht acteren
- 11 IJdel? Ik? 113
Waarom niemand zonder mij kan
- 12 Sorry hoor 123
Waarom spijt verdwijnt zodra je het hebt
- 13 Waarom? 133
*Waarom we voor definitieve antwoorden meer hebben aan
verbeelding dan aan verstand*
- 14 Overtuig me 141
*Waarom feiten niet voor zich spreken en wij dat dus voor ze
moeten doen*
- Verantwoording 151
Bronnen 153

VOORAF

Oordeel zelf

Waarom niemand hetzelfde wil en iedereen hetzelfde doet

Op een ochtend ruilde ik mijn dagelijkse yoghurt met muesli in voor pap, havermoutpap.

Met evenveel nieuwsgierigheid als afschuw sloegen mijn kinderen het dampende spul op mijn bord gade. ‘Wat eet jij nou weer?’ Ze vonden het op een of andere manier wel lekker ruiken, leek het. Het deed natuurlijk denken aan havermoutkoekjes en dan nog vermengd met de geur van kaneel, honing, en van de verse aardbeitjes die ik erbovenop had gegooid. Maar het zullen de weeïge lucht van gekookte melk en natuurlijk de grijzige kwak op mijn bord zijn geweest die hun de zojuist opgewekte lust meteen weer ontnam. De jongens hielden hun ambivalentie niet lang vol en spraken op krachtdadige wijze hun oordeel uit: bah vies! ieuw! gadverdamme! Mijn dochter bleef nieuwsgierig, ze wilde het weleens proberen. Niet nu meteen, maar misschien morgen. De dagen erna nam ze af en toe een hap van mijn pap. ‘En?’ vroeg ik dan. ‘Jaha,’ aarzelde ze, ‘wel, maar ook niet lekker.’

Ik herkende de neiging om iets lekker te willen vinden. Ik had dat gehad met de *sajoer bajem* van mijn moeder, spinazie op Indische wijze klaargemaakt. Dat klinkt misschien lekker, alleen

zag het er in mijn ogen altijd uit als bedorven sla. Maar toen ik op een avond bij het afruimen zag hoe mijn vader met smaak het laatste restje uit de schaal lepelde, hoopte ik vurig er ooit zo van te kunnen genieten – wat ook lukte.

En zo ging het ook met de pap bij mijn dochter. ‘Ja, hoe moet ik het zeggen,’ zei ze toen ze al voor de tweede ochtend zelf een bord pap nam, ‘ik snáp de smaak nu.’

Ik was onder de indruk van deze verklaring (ik snap de smaak) en ook zeker van haar volharding te blijven proeven van iets waarover ze duidelijk ambivalente gevoelens had.

Dit proeven, besepte ik, was in feite een heel minutieuze oordeelsvorming. Een vorm van proeven waarvan we zouden mogen hopen dat we die allemaal met de paplepel ingegoten kregen.

Volgens de Duitse filosofe Hannah Arendt (1906-1975) staat de ontwikkeling van smaak, niet alleen van wat we lekker vinden, ook van wat we mooi vinden, aan het begin van een politiek oordeel. Dit gaat niet zozeer over het oordeel eens in de vier jaar in het stemhokje, als wel over de manier waarop we onze mening vormen binnen de politieke sfeer van de samenleving. Hoe we ons verhouden tot de zwartepietendiscussie, de opvang van vluchtelingen, euthanasie, orgaandonatie, kunstsubsidie, kinderopvang, de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt, iPadscholen of de invloed van vloggers op de openbare ruimte – al die overwegingen die ons tot burger maken.

Maar hoe komen we van de smaak van pap tot burgerschap? Over smaak valt immers niet te twisten en over bijvoorbeeld euthanasie bij minderjarigen wel.

Die gedachte is een misvatting, volgens Arendt. En ze verwijst naar de esthetica van de beroemde Duitse Verlichtingsfilo-

soof Immanuel Kant. ‘*Über den Geschmack lässt sich streiten (obgleich nicht disputieren)*’, schreef deze in 1790 in zijn *Kritik der Urteilskraft*. Wel twisten dus, maar niet argumenteren. Met andere woorden: we kunnen met objectieve bewijzen nooit gelijk krijgen in onze smaak, maar we kunnen wél twisten over smaak.

Als we iets mooi vinden is dat weliswaar een subjectief gevoel, dat voor iedereen persoonlijk is, maar als we het zoals Kant het noemt ‘belangeloos mooi vinden’, dus niet om een andere reden dan de schoonheid ervan, dan kunnen we ervan uitgaan dat anderen dit ook zo zouden kunnen zien. Als je er een belang bij hebt, bijvoorbeeld omdat het iets is dat mooi bij de bank kleurt, of omdat het iets is waarmee je je honger kunt stillen, of omdat je er aanzien mee meent te kunnen verwerven, dan is je oordeel zo persoonlijk dat je er niet voetstoots van uit kunt gaan dat een ander er hetzelfde gevoel bij heeft. Dan heeft argumenteren geen zin, maar twisten evenmin. En die laatste mogelijkheid is er dus wel in de gevallen dat we iets menen te waarderen om wat het op zichzelf is. Elk *argument* dat jouw gevoel van welbehagen moet bewijzen is dan ongeldig, maar we zijn wel in staat om de manier waarop we iets bekijken, of proeven, de manier waarop we ons een voorstelling van iets maken mede te delen. Door te praten over hoe we kijken kunnen we een ander met onze eigen blik laten kijken.

Kant noemde dit menselijke vermogen *sensus communis*, letterlijk gemeenschappelijk zintuig, het zintuig waarmee we *als het ware* allemaal tegelijk de werkelijkheid waarnemen. Dit zintuig, schrijft hij ‘is het minste dat mag worden verwacht van iemand die aanspraak maakt op het predicaat mens’. Voor veel gedrag hebben we dit zintuig niet nodig. Net als dieren komen

we een heel eind met wat geluiden en gebaren: daarmee kunnen we vrij aardig onze behoeftes kenbaar maken, en blijkt geven van angst en opwinding. Maar juist waar het menselijk wordt en we met elkaar willen praten kunnen we niet zonder dit oordeelsvermogen dat, aldus Kant, ‘in gedachten rekening houdt met de voorstellingswijze van alle andere mensen, om zijn oordeel *als het ware* te vergelijken met de collectieve rede der mensheid’.

Terug naar de pap. Anders dan de wat dierlijke reacties van mijn zoons (ieuw! gadverdamme!) veronderstelde mijn dochter, alleen al omdat ik het spul eet, dat er een manier zou kunnen zijn om het lekker te vinden. Ze had duidelijk haar bedenkingen, maar ze deed, zoals dat werkt bij onze *sensus communis*, een beroep op haar verbeeldingskracht om zich een voorstelling te kunnen maken van wat ik proefde. Vandaar ook haar opmerking, toen ze daar blijkbaar in slaagde, dat ze de smaak snapte.

‘De natuurlijke talenten van een mens kunnen beperkt zijn,’ schrijft Kant, ‘maar hij geeft blijk van een *verruimde geest* als hij de subjectieve particuliere omstandigheden waaronder zijn eigen oordeel tot stand komt – en waarin zoveel anderen gevangen blijven – negeert, en hij er vanuit een algemeen gezichtspunt over nadenkt (dat hij alleen kan bepalen door zichzelf te verplaatsen in de gezichtspunten van anderen.)’

In een lezingencyclus die Hannah Arendt in 1970 gaf over Kant vat zij het gemeenschappelijk zintuig in drie stelregels samen: denk voor jezelf, verplaats je in gedachten in een ander, denk altijd in overeenstemming met jezelf.

Je volgt kortom niet meteen je eigen afschuw of die van een ander, maar je verloochent deze ook niet door onmiddellijk in te

stemmen met bijvoorbeeld het genoeg dat je vader ergens
blijkbaar in schept.

Het kunnen naleven van deze stelregels hangt niet louter af van de juiste individuele instelling. De voorwaarden voor het bestaan van een gemeenschappelijk zintuig liggen ook in het functioneren van de publieke ruimte. In het gebruik van de communicatieve middelen.

In onze publieke ruimte wordt wel heel veel gepraat. Of eigenlijk geschreven en gelezen. Wie zich ooit om ontleding zorgen heeft gemaakt kan nu toch zijn lol op, met de smartphone en de sociale media: #mondaymotivation, #gielbeelen, #zaandam, #refugeepenise, #dobberner #wtf, #twitterontploft. Net zoals de discussie over ontleding aan het begin van deze eeuw alleen over het aantal letters ging en niet over wat er werd gelezen, wordt er nu ook wel gedacht dat de sociale media een democratiserend effect hebben omdat nu iedereen kan worden bereikt en vooral iedereen zelf kan zenden. Maar is deze nieuwe infosfeer, zoals de techniekfilosoof Luciano Floridi onze gedigitaliseerde wereld noemt, de gematerialiseerde versie van Kants *sensus communis*? Hebben we nu niet daadwerkelijk via ons netwerk van data en big data dat gemeenschappelijk zintuig dat mensen tot mensen maakt?

‘Het is ongedierte dat moet verdelgd worden. Het is de ondergraving van de democratie, als dit onkruid blijft voortwoekeren, het zijn aspirant-Syriëgangers.’ Het is zomaar een online reactie op het bericht dat de dodenherdenkingen van 2015 in Hoofddorp en Bergen op Zoom werden verstoord door een paar schreeuwende jongens. Vooral door het smartphonefilmpje van het voorval in Hoofddorp ging het bericht via verschillende nieuwssites meteen *viral* op de sociale media. De twitte-

raar met het hart op de juiste plaats was er als de kippen bij om uit respect zijn afschuw te delen. Want als ‘Twitter ontploft’ spat de morele verontwaardiging alle kanten op.

Of het nu gaat om *Je suis Charlie*, het zwartepietendebat, #bedbadbrood of bonusgraiers, het publieke debat is met de komst van de sociale media ingrijpend veranderd. Je zou misschien denken dat als iedere burger via de smartphone in zijn broekzak veel directer en mondiger kan meedenken en -beslissen over maatschappelijke kwesties, het debat wel gedemocratiseerd zal zijn. Maar in werkelijkheid is het vooral gepolariseerd, geïroniseerd en gemoraliseerd.

Dat *the medium the message* is leerden we al in 1964 van Herbert Marshall McLuhan (de Canadese filosoof die het internet voorspelde, dertig jaar voor de uitvinding ervan), en toch zien we gemakkelijk over het hoofd dat dit ook betekent dat onze mening nooit losstaat van de aard van het medium, en mutatis mutandis dat de democratie telkens opnieuw moet worden uitgevonden bij de introductie van nieuwe media.

Het ‘ontploffen van Twitter’ is exemplarisch voor de druk die de nieuwe communicatiemiddelen uitoefenen op ons democratisch bestel. Dit zogenaamde ontploffen is namelijk geen incident, maar een onderdeel van het medium, waarvan het systeem met trending topics de belangrijkste aanjager is. Het patroon waarlangs zo’n ontploffing verloopt werd duidelijk zichtbaar in de reacties op de bootramp van 19 april 2015 voor de Libische kust, waarbij zeker achthonderd vluchtelingen omkwamen. Het debat werd in een mum van tijd bepaald door de afschuw over de reacties op de ramp (‘Dat ruikt lekker op!’ ‘Laat maar verzuipen! We hebben al genoeg moslims!’). De opiniemakers van de oude media reageerden zoals gebruikelijk

meteen op deze trending topics (#dobbernegers) als op een nieuwswaardige gebeurtenis. Er verschenen nieuwsitems en columns over die onmiddellijk werden gedeeld in de nieuwe media, om daar opnieuw een algemene publieke verontwaardiging op gang te brengen die vervolgens weer haar weg vond naar de oude media. Een cirkelend proces dat meestal nog enkele rondjes voortduurt en de verontwaardiging opstoot tot dat het debat alleen nog kan maar kan verstommen in een morele dronkenschap – over de aanleiding (de humanitaire gevolgen van een Europees immigratiebeleid) gaat het allang niet meer, we nemen elkaar alleen nog de maat. Zoals nieuwslezer Roelof Hemmen, die zich in een column op de website van *RTL Nieuws* boos maakt over al die ‘harteloosheid’. Hij had er ‘zó genoeg van’. Wat we verder aan moesten met de gevolgen van de vluchtelingenstroom liet hij in het midden. Althans, Hemmen snapte wel ‘dat we al die arme sloebers hier niet kunnen hebben’. Maar daarom hoeven we nog niet zo onbeschaafd te reageren natuurlijk. Vroom sloot hij af met een recente uitspraak van de paus: ‘De confrontatie met zo’n grote tragedie doet mij oprecht pijn.’ Zijn gratuite hartenkreet werd bijna 50.000 keer gedeeld.

Als de mediasocioloog Jan van Dijk zich desgevraagd in het *Reformatisch Dagblad* ook in het morele gekeuvel mengt heeft hij geen oog voor deze trending dynamiek van de sociale media. Hij constateert alleen dat mensen deze middelen ervaren als ‘een relatief veilige uitlaatklep’ voor hun gevoelens, waardoor we nu juist kunnen lezen ‘wat mensen echt denken’. In zijn analyse vergeet Van Dijk echter dat technologie, en in het bijzonder die van de sociale media, ook invloed heeft op de inhoud van onze publieke mening. Nogmaals, the medium is the message.

Toen beelden, gekscherende of beledigende opmerkingen nog niet viraal gingen, zag de leefwereld van de burger er anders uit en daarmee ook zijn mening. We denken niet eerst iets ‘echt’, om daarna die mening te delen. We speuren het nieuws en de omgeving af naar een puntige mening die zich in 140 tekens laat vatten.

Onze ‘echte’ mening wordt mede mogelijk gemaakt door de technologie. Niet alleen door de beperkte inhoud (morele verantwoordiging) die door de aard van het medium als vanzelf komt bovendrijven, maar ook door uitdrukkingsmogelijkheden waartoe een technologie de mening beperkt. Zo formuleren we nauwelijks nog zelf, maar *liken* en *sharen* we vooral. Veelzeggend in dit verband is het gebruik van ‘Dit!’, met alleen een link naar een film, foto of tekst, die verder maar voor zichzelf moeten spreken. En dan kun je net zo goed een YouTube-filmpje van een steniging te zien krijgen als een ballet van Penney de Jager.

De toestand van het vrije woord ondervindt op dit moment de paradoxale gevolgen van de Verlichting, zo’n tweehonderd jaar geleden. De al eerder genoemde Kant riep toen de mens op om zich te bevrijden uit de ‘onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten’ had. Het wetenschappelijke en maatschappelijke debat moest niet langer gedicteerd worden door de dogma’s van de kerk, vond hij. ‘Heb de moed je van je *eigen* verstand te bedienen!’ En hup, de mening was geboren.

Het is fijn dat die mening sindsdien alleen maar vrijer en individueler is geworden. Maar ondertussen wordt het mondig geachte individu al de mond gesnoerd voor hij z’n eigen mening heeft kunnen ontwikkelen. Voor hij zelf overwogen heeft kunnen proeven zijn er al vele wetenschappelijk onderbouwde

meningen geproduceerd, gedeeld en geliket dankzij de huidige technologie. En zelfs ook vóór hij zijn onderbuik kan laten spreken hebben tientallen satirische media zijn ‘echte’ gevoelens al voor hem geïroniseerd.

Jürgen Habermas (1929), een van de belangrijkste nog levende denkers van de afgelopen vijftig jaar, wees er in zijn *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981) al op dat het vrije woord en de redelijkheid van het debat onder druk komen te staan als de communicatiemiddelen de deelnemer te weinig de ruimte geven om op eigen houtje zijn mening te kunnen onderbouwen (op feiten), rechtvaardigen (op normen) en verantwoorden (op persoonlijke beleving).

Habermas had in 1981 met ‘communicatiemiddelen’ nog niet onze sociale media voor ogen, maar zeker is dat in zijn visie deze middelen de rationele en democratische ruimte van de burger behoorlijk verkleinen. Wat zouden we daar volgens hem aan kunnen doen?

In een wereld die van sociale media aan elkaar hangt betekent dat niet dat de individuele burger alles beter zelf kan gaan onderzoeken, en ook niet dat hij meer offline zou moeten gaan ‘belevén’, maar juist dat een samenleving de rationaliteit van haar maatschappelijk debat moet waarborgen door veel te investeren in media die gemeenschappelijke cultuur en een gedeelde leefwereld dichterbij de burger brengen. Alleen zulke media kunnen de eendimensionale verontwaardiging nuanceren die aan de lopende band door de nieuwe media wordt geproduceerd.

Door het gemeenschappelijke zintuig van de sociale media staat misschien iedereen wel met iedereen in verbinding, maar de stelregels van de *sensus communis* zoals Hannah Arendt bepleit worden niet nageleefd. En dat hoeft ook niet, want onze mening hoeft niet te worden voorgelegd aan de collectieve rede der mensheid, als je volgers 'm maar liken.

De Zaanse vlogger Ismail Ilgun vatte het treffend samen toen hij op 9 september 2015 een cameraploeg van *Hart van Nederland* te woord stond met zijn vlogcamera draaiend in zijn hand. 'Ik hoef geen reactie op jouw camera te geven. Ik krijg meer *views* op mijn camera dan op jouw camera. Gaan jullie nu uiteindelijk weg uit mijn buurt?' Onze gemedialiseerde wereld bestaat uit allemaal eilandjes vol zenders met eigen volgers en eigen vloggers. Je hoeft op Twitter maar dertig volgers te hebben om dagelijks genoeg schouderklopjes te krijgen voor jouw meningen, zodat je de rest van de mensheid helemaal niet meer nodig hebt.

'Jullie zijn vies, jullie willen een piemel!' Aldus de Wilders-aanhanger die op 23 januari 2016 met zijn peuter op de arm feministen toeriep die demonstreerden toen Wilders 'verzetsspray' uitdeelde om de vrouwen in Spijkenisse te beschermen tegen het gevaar van de 'islamitische testosteronbommen'. Je kunt je misschien voorstellen dat de vader in kwestie er in het heetst van de strijd van alles uitfloept, en dat hij dat voor een camera van de nationale televisie dan toch weer een beetje afzwakt en toelicht. Maar ook hij krijgt voldoende schouderklopjes van gelijkgezinden om nergens op terug te hoeven komen. Zonder enige gêne speelt hij zijn eigen scène nog eens na voor de camera van Powned. En ook zijn vrouw staat de verslaggever trots te woord: 'Hij geeft juist zijn mening, wat andere mensen niet durven in dit land.'